

## Indianerbibler i Det Kongelige Bibliotek

Af dr. theol. Jakob H. Grønbæk

Når man ad Diamantens travelator er nået op på C-etagens gangbro med Kirkebys loftudsmykning og herfra ind i den gamle biblioteksbygning og gennem den næsten altid menneskefyldte informationssal med dens skov af edb-terminaler, så er man endelig - lige før man træder ud i den oktogone forhal - nået til det måske ikke særlig iøjnefaldende katalogværelse.

I modsætning til informations-salen er katalogværelset ringe besøgt. Her stopper folk kun op, hvis man skulle være interesseret i at granske i Udenlandske Afdelings Ældre Samling. Bøger betragtes som "ældre", når de er trykt fra bogtrykkerkunstens opfindelse i 1400-tallets midte indtil 1950. I katalogværelset er de indført efter emne i store håndskrevne protokolkataloger på nederste hylde i gulvhøjde, og alfabetisk er de skrevet på sedler i tunge skuffer.<sup>1</sup> Den systematiske katalog går tilbage til 1830 og har siden da været tilgængelig for publikum, mens den alfabetiske katalog først blev tilgængelig med den gamle bygnings opførelse i 1906.<sup>2</sup>

I katalogværelset kan man således manuelt - med hjælp i de systematiske protokolkataloger og i de alfabetiske seddelskuffer - spore, hvad Det Kgl. Bibliotek har af tryk tilbage til 1400-tallets vuggetryk, de såkaldte inkunabler. Det gælder også, når det drejer sig om tryk fra

den amerikanske inkunabeltid i 1600-tallet. Således bl.a. den meget sjældne indianerbibel, som det viser sig, at biblioteket ikke blot ejer een udgave af, men to - og at der endda engang har været tre udgaver. Denne bibel er trykt på en nordamerikansk dialekt af indianersproget algonkiansk. Det er den først trykte helbibel i Amerika og overhovedet den første på tryk uden for Europa.

1640 fik Nordamerika sin første trykte bog, den såkaldte *Bay Psalm Book*,<sup>3</sup> og så sent som i 1783 blev den første engelske udgave af hele bibelen, *The Aitken Bible*,<sup>4</sup> trykt i Philadelphia. Indianerbibelen er fra 1663, altså mere end 100 år ældre, og i øvrigt trykt i samme trykpresse i New Cambridge, Mass., som *Te Bay Psalm Book* godt 20 år forinden.<sup>5</sup> (I mellemtiden var trykkeriet overtaget af Harvard College, i dag Harvard University).<sup>6</sup>

Oversætteren af Indianerbibelen, puritaneren John Eliot, var født i England 1604, og herfra udvandrede han 1631 til New England. Året efter blev han præst i byen Roxbury ved Boston, og i de omliggende landsbyer kom han til at virke som missionær til sin død 1690. Sproget havde han især lært af sin indianske tjener.<sup>7</sup> 1661 udkom oversættelsen af Ny Testamente, og 1663 kom så hele bibelen i ca. 1000 eksemplarer. (1654 havde Eliot allerede fået sin første bog, en katekismus, trykt på indiansk). Nogle af indianerbiblerne fik engelsk hovedtitelblad som dedikations-eksemplarer til den engelske konge, men største parten fik kun et indiansk titelblad. 1685 kom bibelen i anden, forøget udgave i 2000 eksemplarer og kun med indiansk titelblad; næsten alle eksemplarer af udgaven fra 1663 var gået til grunde i en indianerkrig 1675-76.

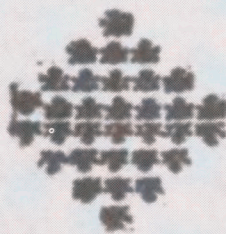


W U S K U  
WUTTESTAMENTUM

N U L - L O R D U M U N

JESUS CHRIST

Nuppoquobwulluacnedmnnj



C A M B R I D G E :

Printed by Samuel Green and Marmaduke Johnsons

MDCLXI.

Det indianske Titelblad af 1. udgave af John Eliots oversættelse af Ny Testamente fra 1661.  
(Foto: Det Kongelige Bibliotek).

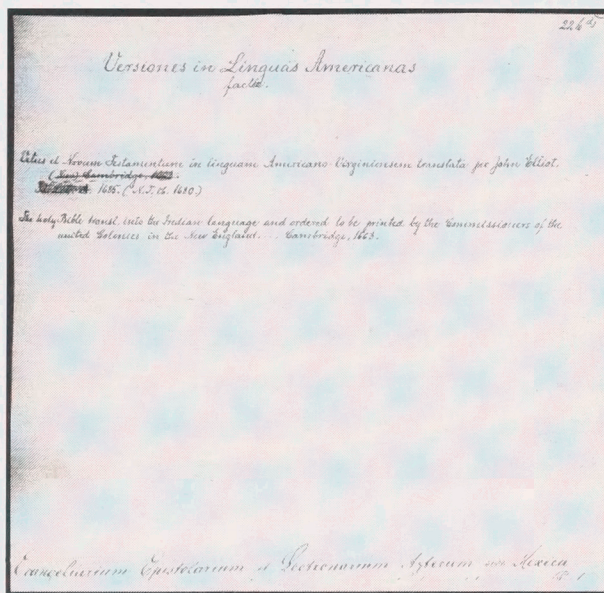


I første årgang af *Fund og Forskning*<sup>8</sup> har Palle Birkelund grundigt og i brede træk gjort rede for Eliot-bibelens tilblivelse og historiske baggrund, for de forskellige udgaver og for de to, der i dag ejes af det Kgl. Bibliotek. Disse er følgende:

*THE HOLY BIBLE: / CONTAINING THE / OLD TESTAMENT / AND THE NEW. Translated into the / INDIAN LANGUAGE / AND / Ordered to be Printed by the Commission of Vnited Colonies / in NEW-ENGLAND, / At the Charge, and with the Consent of the / CORPORATION IN ENGLAND / For the Propagation of the Gospel amongst the Indians / in New-England. / CAMBRIDGE: / Printed by Samuel Green and Marmaduke Johnson. / MDCLXIII.*

*MAMUSSE / WUNNEETUPANATAMWE / UP-BIBLUM GOD / NANEESWE / NUKKONE TESTAMENT / KAH WONK / WUSKU TESTAMENT / Ne quoshkinnunuk nashpe Wuttinneumh CHRIST / noh assowesit / JOHN ELIOT. Nahohôt Printeuoomuk / Cambridge. / Prineoop nashpe Samuel Green. MDCLXXXV. /*

Det drejer sig altså om førsteudgaven med engelsk titelblad fra 1663 (NT 1661) og om andenedgaven udelukkende med indiansk titelblad fra 1685 (NT 1680). Imidlertid viser det sig, at Det Kgl. Bibliotek ud over disse to udgaver engang har ejet nok én, nemlig første udgave fra 1663 uden engelsk titelblad. Det forbi-går Birkelund besynderligt nok i tavshed i sin afhandling. At der faktisk har været 3 udgaver, fremgår ikke blot af Ældre (udenland-ske) Samlings systematiske protokolkatalog (bd. 20), men også og tilmed endnu tydeli-gere af samlingens alfabetiske seddelkatalog.



Illustrationen gengiver protokolside 226<sup>d</sup> i katalog 20. (Foto: Det Kongelige Bibliotek).

### Indianerbiblerne i Ældre Samlings protokolkatalog

Alle tre bibler (i kvart format) har engang været indført kronologisk efter hinanden side 226<sup>d</sup>) i bd. 20. Det blev helt klart under den i 1980'ernes midte som følge af tyverierne igangværende totalrevision af Det Kgl. Biblioteks ældre bogbestand. Under "Versiones in Linguas Americanas factæ" synes imidlertid ved første øjesyn (kun) registreret to udgaver i kat. 20, 226<sup>d</sup>) og det i følgende rækkefølge og udformning:

1 (Anden, forøgede udgave uden engelsk titelblad - altså kun med indiansk, hvorfor posten er indført på latin:) *Vetus et Novum Testamentum in linguam Americano-Virginiensem translata per John Elliot <> 1685. (N. T. ib. 1680).*

2 (Første udgave med engelsk hoved-titelblad:) *The holy Bible transl. into the Indian language and ordered to be printed by the Commissioners of the United Colonies in the New England.... Cambridge, 1663.*



**A**llerede rækkefølgen indicerer, at der må være noget galt på færde, al den stund et yngre tryk - tilsyneladende uden trykkested - mod sædvane står opført før et ældre. Rækkefølgen viser sig i virkeligheden at have været helt korrekt - når man vel at mærke tager i betragtning, hvad der oprindeligt har stået. Hvor der ovenfor i den førstnævnte titel markeres med < >, viser der sig nemlig temmelig kluntet at være raderet noget ud med en blækstift. Noget er strøget, og det uden at det med et "Udgået" i protokolsidens margen anføres, at det er sket. Med lidt besvær kan en opmærksom læser se, hvad der er raderet ud, nemlig < (New) Cambridge 1663. Id. Lib. ib.>. Det Kgl. Bibliotek har således ud over andenudgaven fra 1685 også engang ejet førsteudgaven fra 1663 uden engelsk titelblad.

De tre indianerbibler har - viser det sig - ikke fra begyndelsen haft deres plads på s. 226<sup>d</sup>) i katalogbind 20. De er flyttet hertil fra side 138 i samme bind, hvor de med rette skønnedes forkert anbragt (i sammenhæng med in Linguas Asiae factæ, jvf. indholdsfortegnelse s. 137). Side 138 er flytningen regulært markeret i venstre margin ved: "Se Side 226<sup>d</sup>)", og samtidig er alle tre titler diskret streget over med en let, tynd pen.

Man kunne så spørge, hvornår de tre titler (samlet) er indført i protokol-katalog 20,-138. Med andre ord: Hvem har indført titlerne? Den nydelige skrift er efter alt at dømme<sup>9</sup> Jørgen Andresen Bøllings. Han var 1817-30 med til at udarbejde Udenlandske Afdelings systematiske protokolkatalog.<sup>10</sup> (Bølling blev siden leder af Det Kgl. Bibliotek.) De tre indianerbibler må således være indført i kat. 20,-138 mellem 1817 og 1830. Den, der flyttede biblerne til kat. 20,-226<sup>d</sup>), var - efter skriften at dømme - den navnkundige H.O. Lange,

lige som det var ham, der sirligt markerede flytningen i margin såvel på side 138 som på side 226<sup>d</sup>. Før H.O. Lange 1901 blev bibliotekets leder (overbibliotekar), gjorde han 1885-1901 tjeneste i Udenlandske Afdeling.<sup>11</sup>

De tre bibler kan sandsynligvis senest have skiftet plads inden for kat. 20 (og dermed også i bogmagasinet) i 1901, og den, der har håndteret blækstiften i kat. 20,226<sup>d</sup>), må have gjort det engang efter det år eller måske først engang efter 1924, da Lange var afgang som overbibliotekar.

### Indianerbiblerne i Ældre Samlings seddelkatalog

**I**den alfabetiske seddelkatalog har alle tre bibler besynderligt nok fået lov til at stå helt uantastet. Her har manden med blækstiften altså ikke været! Han har altså ikke gjort sit katalogiseringsarbejde færdigt, al den stund han ikke ulejlige sig med at korrigere i seddelkatalogen - som i protokol-katalogen.

Man kunne så videre spørge, hvem det var, der indførte biblerne på de to alfabetiske katalogsedler, hvoraf den ene rummer første og anden udgave kun med indiansk, den anden førsteudgaven tillige med engelsk hovedtitel. At det ikke er samme håndskrift på de to sedler, er nemt at se. Hvad angår sedlen med første og anden udgave (altså kun med indiansk titel), synes skriften at vise, at det er Bøllings ni år ældre kollega, Christian Molbechs. 1804 havde han fået ansættelse i Det Kgl. Bibliotek og kom - som Bølling - til i årene 1817-30 at gøre tjeneste i Udenlandske Afdeling, hvor han ligeledes deltog i udarbejdelsen af den systematiske katalog<sup>12</sup> og i sammenhæng dermed den alfabetiske. Da H.O. Lange som nævnt havde flyttet biblerne i protokol-katalogen, overstregede han - efter reglerne -



”20,-138”, som Bølling må have påført den alfabetiske seddel (se ovenfor), og ændrede den systematiske placering til ”20,-226<sup>d</sup>”.

Nederst på den just nævnte katalogseddel med de to udgaver fra 1663 og 1685 står tallene ”223, 224”, og de er så siden streget over af Bølling, da han indførte titlerne systematisk i 20,-138, og erstattet med 20,-138. Tallene 223 og 224 refererer muligvis til en opstillingssignatur, før den systematiske protokolkatalog, der jo også er pladskatalog, var færdigudarbejdet. Hvad endelig katalogsedlen angår, hvor udgaven med engelsk (og indiansk) titel fra 1663 er påført (herom mere nedenfor), har Bølling også her overstreget tallet (”225”) og i stedet skrevet 20,-138. Rækkefølgen 223, 224 (se ovenfor) og 225, er den samme som den i kat. 20,-138, og dermed også som den i 20,-226<sup>d</sup>). Hvad de tre tal dækker, ved jeg ikke, men de viser i hvert fald, at der var tre indianerbibler!

#### Hvornår erhvervedes Indianerbiblerne?

Ovenfor er der plæderet for, at de tre indianerbibler - sikkert med forlæg i eksisterende alfabetiske katalogsedler - af Bølling blev indført i kat. 20,-138, og sluttelig fik den korrekte plads i systemet, da Lange flyttede dem til 20,-226<sup>d</sup>). Alle tre bibler har altså i hvert fald været i bibliotekets eje, da H.O.Lange var tjenstgørende i Udenlandske Afdeling. Men hvornår biblerne blev erhvervet af biblioteket, det kan tilnærmelsesvis<sup>13</sup> besvares ved igen at betragte de alfabetiske katalogsedler.

Det er ovenfor søgt påvist, at det var Molbech, der på katalogsedlen indførte de to udgaver uden engelsk titel fra 1663 og 1685. Men hvornår erhvervedes udgaven med den engelske titel fra 1663? Et eentydigt svar på det spørgsmål giver selve katalogsedlen, hvor udgaven er påført.

Sedlen rummer nemlig en nøjagtig proveniensangivelse. Foruden den ovenfor omtalte talsignatur er der nederst på sedlen - måske påført af den samme, som indførte titlerne - tilføjet: ”Acs.: 2354”. Dette nummer er hentet fra grev Otto Thotts auktionskatalog<sup>14</sup>, så 1663-udgaven med engelsk titel må være erhvervet på en af auktionerne over dennes bibliotek 1786-92, Overskriften (”Biblia Americana”) i Thotts katalog går igen i parentes øverst på katalogsedlen.

Måske er det muligt at identificere den hånd, der med forlæg i Thottkatalogen indførte titlen sammen med accessionsnummer på katalogsedlen. Håndskriften kunne - det er dog ganske usikkert - stamme fra den siden så berømte, tyske historiker Barthold Georg Niebuhr (Carstens søn), der som ganske ung - fra 1796 til ca. 1800 - var ansat i Det Kgl. Bibliotek.<sup>15</sup> Før biblioteket 1793 blev offentligt, lod D.G. Moldenhawer udarbejde en systematisk katalog i form af en realkatalog på fascikler<sup>16</sup> med hæftehuller i katalogsedlernes venstre kant fuldført.<sup>17</sup> Sedlen med Thott-accessionsnummeret, som er uden hæftehuller, stammer sandsynligvis - hvad enten håndskriften er Niebuhrs eller ej - fra tiden mellem 1793 og 1800, da der blev udskrevet sedler på den enorme litteraturtilvækst i 1790erne, bl.a. efter erhvervelsen af bøgerne fra Thotts og Suhms samlinger. Carl Modenhawer, som var ansat på biblioteket 1814-1870, reviderede i øvrigt den alfabetiske seddelkatalog, bl.a. med inddragelse af titelsedler fra faderens realkatalog på fascikler.<sup>18</sup>

Der er således noget, der tyder på, at 1663-udgaven med engelsk titel er indgået i biblioteket før de to andre. I Thottkatalogen findes der i øvrigt nok en indianerbibel (som nr. 2355), nemlig anden



T H E  
H O L Y B I B L E :  
C O N T A I N I N G T H E  
O L D T E S T A M E N T  
A N D T H E N E W .

---

Translated into the  
I N D I A N L A N G U A G E ,  
A N D

Ordered to be Printed by the *Commissioners of the United Colonies*  
in *NEW-ENGLAND,*

At the Charge, and with the Consent of the  
C O R P O R A T I O N I N E N G L A N D  
*For the Propagation of the Gospel amongst the Indians*  
in *New-England.*

---

C A M B R I D G E :

Printed by *Samuel Green* and *Marmaduke Johnson.*  
M D C L X I I I .

Titelblad til 1. udgave af bibelen oversat til det indianske sprog af John Eliot, trykt i Cambridge, Mass. 1661-63. (Det Kongelige Bibliotek).



udgave fra 1685 (uden engelsk titelblad). En tilskrift i auktionskatalogen oplyser, at denne udgave blev solgt til Universitetsbiblioteket. Da det beklageligt nok ikke er lykkedes at finde den dér, er Birkelund<sup>19</sup> ikke helt utilbøjelig til at antage, at Thottkatalogens anden udgave fra 1685<sup>20</sup> kan være Det Kgl. Biblioteks eksemplar. Det er dog næppe sandsynligt, da man i så fald ville have ventet, at der også havde været noteret et Thott-nr. på den relevante katalogseddel.

### Indianerbibler uden for Det Kgl. Bibliotek

**M**ig bekendt er der i dag ingen indianerbibel i Danmark uden for Det Kgl. Bibliotek.<sup>21</sup> Men i 1700-tallet har - foruden Thott - i hvert fald præsten og bogsamleren Josias Lorck (1723-85) haft tre eksemplarer af indianerbibelen i sin samling. Det oplyser han selv<sup>22</sup>; hvilke nævnes ikke. Derimod nævner J.G.C. Adler i sin katalog over bibelsamlingen i Württemberg, hvor Lorcks bibelsamling kom til at danne fundamentet,<sup>23</sup> kun to numre: Første udgave uden engelsk titel fra 1663 (altså samme udgave, som Det Kgl. Bibliotek tidligere har ejet) og anden udgave fra 1785 (samme udgave som Thottkatalogen, se ovenfor). Dertil skal føjes, at en anden 1700-tals bogsamler, lensgreve Johan Ludvig Holstein-Ledreborg, også havde anden udgave af Eliots *Biblia Virginiana* fra 1685.<sup>24</sup>

### Hvornår mistede Det Kgl. Bibliotek en indianerbibel?

**A**f førsteudgaven uden det engelske titelblad, som altså engang har været i Det Kgl. Biblioteks eje, synes som ovenfor nævnt næsten hele oplaget at være gået til grunde. Det er derfor ikke mærkeligt, at den udgave yderst sjældent har været

udbudt til salg på auktion. På internationale auktioner er indianerbibler med flere år imellem solgt til meget høje priser. Således blev førsteudgaven med engelsk titel solgt på auktion 1988/89 for 300.000 \$.<sup>25</sup>

Men hvornår er den nok kostbareste af Det Kgl. Biblioteks indianerbibler solgt - eller eventuelt byttet med et andet værk? Det turde være helt usandsynligt, at det var H.O. Lange, der solgte eller evt. byttede den med en af ham så yndet inkunabel. (Indianerbibelen er i øvrigt en amerikansk "inkunabel"! ) Og skulle han have gjort det, ville han i det mindste have markeret det med et "Udgået" i katalogens margen! I øvrigt var det jo Lange selv, der indførte de tre indianerbibler i kat. 20,- 226<sup>d</sup>)

På forhånd må det altså antages, at bibelen er udgået af biblioteket efter H.O. Lange 1924 og før 1954, da Birkelund skrev sin afhandling i *Fund og Forskning*. Hvis man havde anset udgaven for en dublet, kunne det have været baggrund for bytte eller salg. Forgæves har jeg søgt oplysninger i årsberetninger, beretninger om rigsbibliotekarembedet og i *Meddelelser fra Rigsbibliotekarembedet*. Om salg eller bytte har det heller ikke være muligt at finde noget i Det Kgl. Biblioteks arkiv, som i Svenstrups registratur<sup>26</sup> omfatter materiale indtil 1943 (altså incl. overbibliotekar Carl S. Petersens tid).

Da den i dag manglende første udgave må være udgået under en af Langes (og Carl S. Petersens) efterfølgere, kan kun Svend Dahl og Palle Birkelund komme på tale. På forhånd turde det være besynderligt, at det har været Birkelund, dels skulle han i givet fald have afhændet udgaven just efter sin tiltræden som rigsbibliotekar 1952, to år før sin artikel i *Fund og Forskning*, dels ville det være endnu mere absurd, at han forbigik



dette i tavshed i sin artikel. Det synes således på forhånd sandsynligere, at den sjældne førsteudgave blev afhændet, mens Svend Dahl var bibliotekets leder (1943-52).

#### Noter

- <sup>1</sup> Om katalogapparatet, se Mogens Weitemeyers instruktive fremstilling *Det Kongelige Biblioteks Kataloger for halvandet Århundrede siden. En polemik 1821*, *Fund og Forskning* XIV 1967, s. 59-90.
- <sup>2</sup> Svend Dahl, *Det kongelige Bibliotek som offentligt Bibliotek*. *Bogvennen* nr. 3 1943, s. 182.
- <sup>3</sup> *The Whole Booke of Psalmes Faithfully Translated into English Metre*, Cambridge, Massachusetts, i 1700 eksemplarer. Allerede 1651 kom en ny udgave.
- <sup>4</sup> *The Holy Bible, Containing the Old and New Testaments*.
- <sup>5</sup> Jvf. G. P. Parker i *The first American Bible*. 1929.
- <sup>6</sup> Om trykkeriet, se George P. Winship: *The Cambridge Press 1638-92*. 1945.
- <sup>7</sup> Jvf. *The Encycloperia Americana*. International Edition, 1986, s. 239.
- <sup>8</sup> To Indianerbibler i Det kongelige Bibliotek. Et bidrag til Nordamerikas ældste boghistorie, *Fund og Forskning i Det kongelige Bibliotek Samlinger* I, 1954, s. 138-56. - Udførlige beskrivelser af de mange varianter, giver Wilberforce Eames i *Bibliographic Notes on Eliot's Bible and his other translations and works in the Indian language of Massachusetts*, Washington 1890, og Charles Evans i *American Bibliography*, Vol. I, Chicago 1903; jvf. også Joseph Blumenthal: *The Printed Book in America*. London 1977, s. lff.
- <sup>9</sup> I forsøget på at bestemme forskellige

håndskrifter er benyttet en eksempelsamling i *Håndskriftsamling*.

- <sup>10</sup> Jvf. Albert Fabritius: *Det kongelige Biblioteks embedsmænd og funktionærer 1653-1943*. 1943, s. 39. Om Bøllings levnedsløb, se P. Birkelund: Jørgen Andresen Bølling 1792-1862, *Fund og Forskning* III. 1956, s. 7-36; s. 19 fremhæves Bøllings "gode håndskrift".
- <sup>11</sup> Jvf. Fabritius, s. 41.
- <sup>12</sup> Jvf. Fabritius s. 53f.
- <sup>13</sup> Hvad angår det nøjagtige tidspunkt for erhvervelse, synes ingen hjælp at hente i Det Kgl. Biblioteks arkiv, hvor ingen oplysning umiddelbart lader sig finde i Thyge Svenstrups *Det Kongelige Biblioteks Arkiv indtil 1943*, *Indsigt Håndskriftafdelingens arkivregistraturer* Nr. 6. Kbh. 1994.
- <sup>14</sup> *Catalog Bibliothecæ Thottianæ*. I, Pars 1, 1789, s. 104.
- <sup>15</sup> Fabritius s. 58-59; Om Niebuhr og Kgl. Bibliotek, se *Fund og Forskning* 25, 1981, s. 77ff.
- <sup>16</sup> Jvf. bl.a. Povl Johs. Jensen, D.G. Moldenhawers katalog, *Fund og Forskning* VII 1960, s. 10.
- <sup>17</sup> Jvf. Weitemeyer s. 62f.
- <sup>18</sup> Jvf. Fabritius s. 105, og Weitemeyer s. 86.
- <sup>19</sup> Birkelund s. 153.
- <sup>20</sup> Denne udgave har Thott nok - som udgaven fra 1663, se ovenfor - købt på auktionen over Lord Harley's bibliotek, se *Catalogus Biliothecæ Harleianæ*, I, London 1743, s. 398.
- <sup>21</sup> I en samtale 14.9.89 med afdøde forlægger og antikvar Hans Bagger har denne oplyst, at han ca. 1969 solgte en indianerbibel fra Johan Skovgaards *Norvegica*.
- <sup>22</sup> *Die Bibelgeschichte in einigen Beyträgen*, I. del, 1779, s. 34.
- <sup>23</sup> *Bibliotheca biblica serenissimi Würtembergensia ducis olim Lorckiana*, Altona 1787, s. 152.
- <sup>24</sup> Jvf. *Fund og Forskning* 40, 2001, s. 51.
- <sup>25</sup> Jvf. *Book Action Record*, Vol. 86, 1.
- <sup>26</sup> Det Kongelige Biblioteks Arkiv indtil 1943, Registratur. *Indsigt Håndskriftafdelingens Arkivregistraturer* nr. 6. Kbh. 1994.